

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ АСПІРАНТУРИ

Оксана Коваль

Тернопільський національний економічний університет

Анотація:

Автор статті, спираючись на досвід психолого-педагогічної підготовки майбутніх науково-педагогічних кадрів у Тернопільському національному економічному університеті, теоретично обґрунтовує розвиток педагогічної майстерності майбутніх викладачів вищої економічної школи в умовах аспірантури.

Аннотация:

Коваль Оксана. Развитие педагогического мастерства будущих преподавателей экономических дисциплин в условиях аспирантуры.

Автор статьи, опираясь на опыт психолого-педагогической подготовки будущих научно-педагогических кадров в Тернопольском национальном экономическом университете, теоретически обосновывает развитие педагогического мастерства будущих преподавателей высшей экономической школы в условиях аспирантуры.

Resume:

Koval Oksana. Development of pedagogical skills of the future teachers of economic disciplines in post-graduate school conditions.

The article describes the theoretical basis of development of pedagogical skills of future teachers in the School of Economics graduate conditions based on the experience of psychological and pedagogical training of the future of the teaching staff at the Ternopil National Economic University.

Ключові слова:

педагогічна майстерність; розвиток педагогічної майстерності викладачів-економістів; професіоналізм педагогічної діяльності.

Ключевые слова:

педагогическое мастерство; развитие педагогического мастерства преподавателей-экономистов; профессионализм педагогической деятельности.

Key words:

pedagogical skills; development of pedagogical skills in teachers of economics; professionalism of pedagogical activity.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації системи вищої освіти України є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог. Вхідження України до єдиного Європейського та Світового освітнього простору неможливе без сучасних вимог до якості викладання у вищій школі. Місія викладача вищої школи ХХІ століття не тільки озброїти студента-майбутнього спеціаліста необхідними знаннями, уміннями й навичками в певній професійній сфері, а й, що вкрай важливо, розвинути в молодій людини такі важливі для її подальшого професійного й особистісного зростання риси, як творчість, ініціативність, активність, самостійність, прагнення до постійного самовдосконалення, а також забезпечити умови для повної самореалізації потенційних можливостей і здібностей. Ці обставини актуалізують проблему готовності викладача вищого закладу економічного спрямування до професійно-педагогічної діяльності в нових соціокультурних умовах. Отже, роль освіти як системи, призначенням якої є передавання й поширення знань, підготовка фахівців, конкурентоздатних на ринку праці, зростає і водночас потребує вдосконалення. Для забезпечення поставлених завдань необхідна перебудова традиційної системи навчання, упровадження дієвих форм підвищення професійної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін, педагогічний вишкіл яких здійснюється в умовах аспірантури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на проблему нашого дослідження значну увагу ми приділили вивченню наукових надбань, пов'язаних із підготовкою науково-педагогічних працівників, підвищенням їхньої кваліфікації та педагогічної майстерності в системі вищої професійної освіти, що висвітлені у працях таких учених, як С. Вітвицька, В. Гриньова, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Коваленко, О. Мороз, Н. Корогод, К. Корсак, В. Косарев, Н. Побірченко, О. Полунін, М. Романенко, Н. Селіверстова, В. Семиченко, І. Синиця, Н. Халімова, Ф. Хаматнуров, О. Холмогорова, А. Щербakov [5, с. 63]. У наукових дослідженнях поняття педагогічної майстерності набуло більшої конкретики й стало одним із базових понять педагогічної акмеології. Актуальними для дослідження є публікації, які пов'язані з аналізом світового досвіду формування педагогічної майстерності викладача – одного з істотних джерел визначення сучасної стратегії в галузі вищої педагогічної освіти України. Це, зокрема, праці Г. Андреєвої, Г. Єгорова, Н. Лавриченко, А. Парінова, Л. Пуховської, Р. Роман, Г. Яворської та ін. Науковцями порушуються проблеми підготовки та готовності майбутніх викладачів педагогічних і непедагогічних вищих навчальних закладів до викладання економічних дисциплін, а питання впровадження форм організації методичної роботи саме в економічних вузах, які сприяють підвищенню педагогічної майстерності викладачів-економістів в умовах впровадження кредитно-модульної системи, розглядаються рідко [5, с. 63].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні оптимальних форм розвитку професійної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін в умовах аспірантури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна творчість, мистецтво педагогічної взаємодії та спілкування, здатність до впровадження інноваційних технологій навчання є провідними ознаками педагогічної майстерності. Педагогічна майстерність викладача вищої школи розкривається в ефективній навчальній діяльності студента. Є кілька підходів до визначення педагогічної майстерності та її структури. Н. Кузьміна, М. Кухарів визначають її як «найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що за відведений час педагог досягає оптимальних результатів» [4, с. 570]. А. Щербаков розуміє педагогічну майстерність як «синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва й особистих якостей педагога». Ш. Амонашвілі не дає чіткої дефініції педагогічної майстерності, але виокремлює її основні риси: «Бути майстром педагогічної справи – це означає мати вихідну позицію, яка є особистісно гуманною. Майстер педагогічної справи – це яскрава особистість, мудра, чуйна, доброзичлива й принципова людина, це першодослідник теоретичних положень, який може їх переконливо довести або спростувати. Його творчість може збагатити педагогічну науку та практику новими висновками, започаткувати нові ідеї та підходи» [4, с. 571].

У вітчизняній педагогічній науці найґрунтовніші дослідження порушеної проблеми проведені академіком НАПН України І. Зязюном. Автор розглядає педагогічну майстерність «як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості педагога (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності)» [10]. Педагогічну категорію він визначає як «комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі».

Лише людина, яка усвідомлює себе носієм певних професійних, культурних та інших цінностей, здатна адекватно вибирати глобальні цілі своєї діяльності, проявляючи необхідну гнучкість, якої потребують конкретні обставини, неухильно просуватися до їх реалізації. Але для того, щоб у процесі професійної діяльності педагога відбувся розвиток педагогічної майстерності, необхідно оволодівати сучасними технологіями навчання й виховання [4, с. 574]. У зв'язку з цим на перший план у розвитку

педагогічної майстерності майбутнього педагога економічного ВНЗ висувуються проблеми розвитку його професійних умінь і навичок, високого рівня педагогічної культури, що дадуть йому можливість виявити педагогічну ерудицію, висловити своє педагогічне кредо, певним чином сконструювати систему взаємин із студентами, колегами по роботі.

Зазвичай у педагогічних університетах психолого-педагогічна підготовка майбутніх викладачів передбачає ґрунтовне вивчення таких дисциплін, як психологія та педагогіка, загальна психологія, вікова та педагогічна психологія, конфліктологія, психологія та етика педагогічного спілкування, основи педагогічної майстерності, педагогіка вищої школи, методика викладання навчальних дисциплін тощо. Проте увага до набуття педагогічної майстерності науково-педагогічними працівниками негуманітарних вищих навчальних закладів, які здобувають відповідну фахову освіту, але не мають належних психолого-педагогічних знань, – незначна [11, с. 92]. Ознайомлення студентів з особливостями педагогічної професії в економічному ВНЗ починається в магістратурі з вивчення дисципліни «Методика викладання у вищій школі». Поглиблення психолого-педагогічної підготовки триває в аспірантурі. Для забезпечення в майбутній педагогічній діяльності високої якості викладання економічних предметів аспіранти першого року навчання Тернопільського національного економічного університету відвідують заняття з основ психології та педагогіки вищої школи, що проводяться кафедрою психологічних і педагогічних дисциплін.

Однією з додаткових цілей курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» є поповнення теорії і практики вищої школи як власними інноваціями, так і доробком учених у цій сфері шляхом реалізації їх напрацювань і вагомих ідей у процесі розвитку педагогічної майстерності майбутнього викладача вищої школи. Припускаємо, що саме в поєднанні досягнень учених у досліджуваній галузі (що не дає забути про суттєві відкриття, як це часто мало місце в історії педагогіки) і власних надбань полягає успіх наукової діяльності.

Парадигма наукових розробок, які пов'язані з вивченням діяльності педагога як фахівця, з дослідженням професіоналізму педагогічної діяльності, становить предмет педагогічної акмеології, що вивчає професійне становлення педагога, досягнення ним вершин у фаховій діяльності, шляхи і способи вдосконалення його як професіонала. Педагогічна акмеологія (у широкому розумінні) – галузь науки акмеології (від грецьк. *акме* – вершина), що виникла порівняно недавно на межі природничих,

суспільних та гуманітарних дисциплін і вивчає феноменологію, закономірності й механізми розвитку людини на ступені її зрілості й, особливо, при досягненні нею найбільш високого рівня цього розвитку [3, с. 73]; у більш вузькому розумінні – це процес набуття людиною професії. Удосконалення акмеологічного складника змісту курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» відбувалося шляхом наповнення його темами, які сприяли поглибленню інформованості про розвиток професійних якостей – «Особливості педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу», «Психологія діяльності та особистості викладача вищої школи», «Педагогічна акмеологія», «Психологія успіху», «Планування часу і кар'єри». Отже, аспіранти засвоювали інформацію, що сприяла набуттю ними педагогічної майстерності та формуванню професійних якостей, необхідних у майбутній викладацькій діяльності.

У навчальному курсі додатково ми спиралися на психолого-педагогічну концепцію, орієнтовану на вивчення людини як об'єкта комплексних досліджень, зокрема як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності (Б. Ананьєв, В. Мерлін, Б. Климов, Дк. Левінджер). Виходячи з положень цієї теорії, людина розглядається як динамічна система, що постійно розвивається, змінюється, отримує нові особистісні й індивідуально-психологічні якості, які забезпечують широкі можливості соціальної і професійної адаптації. Системотвірним чинником в комплексному дослідженні людини як суб'єкта праці, спілкування та пізнання в генезисі й розвитку визнається індивідуальність, яка визначається як «синтез властивостей замкненої системи, що саморегулюється» (Б. Ананьєв) або як унікальне явище, для якого характерний власний світ, самосвідомість і саморегуляція поведінки. Педагогічна майстерність – це мистецтво педагога формувати у студентів-майбутніх фахівців готовність до продуктивного виконання завдань засобами свого предмета за час, відведений на навчально-виховний процес [8]. Саме тому професіоналізм педагогічної діяльності можна розглядати як здатність вихованців, у нашому прикладі – аспірантів, творчо користуватися набутими знаннями, вміннями й навичками для розв'язання професійних і особистісних проблем.

Суть педагогічної майстерності полягає в тому, що, з одного боку, це інтегральна якість, властивість особистості, тому як будь-яка інша якість вона формується в діяльності; а з іншого боку – це процес і результат діяльності [7, с. 58]. Педагогічна майстерність характеризується особистісною та діяльнісною сутністю.

Особистісну сутність утворюють знання, необхідні для виконання професійної діяльності, специфічне ставлення педагога до об'єкта, процесу, умов фахової діяльності, а також необхідність самовдосконалення як професіонала. Діяльнісну (процесуальну) сутність становить комплекс умінь: гностичних, самовдосконалення, спілкування, вміння перебудовувати діяльність свою та учнів, реконструювати навчально-виховну інформацію з метою отримання очікуваного результату своєї праці [2, с. 15–16]. Тому просте передавання знань від наставника до учня, застарілі форми, методи й методики навчання і виховання у цьому разі були б малоефективними й нерациональними.

При викладанні курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» ми орієнтувалися на настанови контекстного навчання аспірантів як майбутніх науково-педагогічних кадрів. Прихильники цього виду навчання вважають, що в основі психологічної будови будь-якої дії лежить завдання, а хід людської діяльності зумовлюється об'єктивною логікою завдань [1, с. 117]. Відповідно до цієї настанови, головною функцією означеного навчального курсу має бути навчання аспірантів способів виконання професійних завдань з орієнтацією на актуалізацію засвоєної ними системи педагогічних знань і тренінг відповідних функцій педагогічної діяльності як викладачів вищого навчального закладу.

Саме тому при проведенні лекційних і практичних занять використовувалися переважно способи активізації навчально-пізнавальної та навчально-професійної діяльності аспірантів, що характерні для логіки імітаційно-ігрового підходу до організації навчання. Такий підхід ураховує предметний і соціальний контексти майбутньої професійної діяльності аспірантів, як організаторів освітнього середовища вищого навчального закладу. У кожній із тем курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» розкриваються різноманітні психолого-педагогічні аспекти навчальної діяльності викладачів і студентів (індивідуально-типологічні особливості студентів і управління соціально-психологічним процесом у групах; імідж і мовленнєва діяльність викладача; вербальне та невербальне спілкування тощо). Кожне практичне заняття проводиться у тренінговій формі (системна сукупність активних методів навчання: дискусія, мозковий штурм, презентації, кейс-метод, сюжетно-рольові ігри, метод коучингу тощо). Суттєва увага приділяється дидактичним основам навчання, формуванню умінь і навичок підготовки та проведення основних форм аудиторних занять (лекцій, семінарських,

практичних, лабораторних), організації самостійної роботи студентів, використанню сучасних технологій у процесі навчання й виховання, реалізації системи контролю за засвоєними знаннями, набутими вміннями й навичками. На лекціях і практичних заняттях із психології та педагогіки вищої школи аспіранти були активними учасниками навчального процесу. Кожне заняття передбачало використання нових інтерактивних методик, цікавих підходів і технологій, максимального залучення слухачів до активної науково-пошукової діяльності, повного занурення у творчий процес, де аспіранти були не лише повноправними учасниками паритетної взаємодії з викладачами, а й співавторами наукового дійства. «...Говорять, якщо вмити кішку, то вона потім вже ніколи не буде вмиватися сама. Правда це, чи ні, але істина така: якщо людину чогось вчити, вона ніколи цього не навчиться. Тому, якщо хочете, щоб Ваша кішка була чистою, вилийте на неї ківш бруду: вона відразу почне так ретельно вилизуватися, що стане чистішою, ніж була» (О. В. Скрипченко). З огляду на наведену думку, найголовнішим відчуттям аспіранта на занятті має бути відчуття успіху, власної перемоги, здобутої внаслідок кропіткої розумової праці. Тому за допомогою рефлексивного викладання аспіранти мали можливість випробувати власний стиль викладання, розвинути здібності самодіагностування, набути вмінь аналізу свого викладання й педагогічної діяльності інших. Використання методу симуляцій, суть якого полягає в моделюванні реальних ситуацій професійної діяльності, дало змогу забезпечити активізацію навчально-пізнавальної діяльності аспірантів (робота в команді, обмеження терміну виконання завдання, залучення майбутніх викладачів до самостійного розв'язання проблем). У процесі «мозкового штурму» або брейнстормінгу аспіранти брали участь у груповому формуванні ідеї, необхідної для розв'язання тієї чи іншої проблеми, наприклад, пошук виходу з конфліктної ситуації, розв'язання педагогічних задач, кейсів, професійних дилем, суть яких полягала у виявленні критичного мислення, формування професійної позиції, творчого потенціалу аспірантів в умовах паритетної атмосфери взаємодії викладача і студента [9, с. 5]. Для формування навичок забезпечення зворотного зв'язку в аудиторії, мотивації до роздумів, активізації навчально-пізнавальної, пошукової діяльності студентів використовувався метод сократичної (евристичної) бесіди, спрямований на вдосконалення творчого мислення аспірантів, формування вмінь аргументувати, полемізувати, самостійно обирати шляхи визначення

правильних рішень, відстоювати позиції, а також на підняття рівня зацікавленості професійними навичками майбутньої фахової діяльності [9, с. 45].

Позаяк украй важливими показниками професійної майстерності викладача вищої школи є не тільки фахові знання, а й знання психології, методики викладання, педагогічної та акторської майстерності, він зобов'язаний бути не лише відмінним науковцем і висококомпетентним фахівцем у своїй галузі, а й педагогом, вихователем, оратором, психологом і навіть актором. Тож підсумком навчання й заліковим завданням для майбутніх викладачів став захист навчально-методичного проекту (мікровикладання), який передбачав розробку лекційного заняття у вигляді слайдової чи потокової презентації (Microsoft Office Power Point, Powerbullet Presenter, Quick Slide Show, ProShow Producer, Adobe Flash, Prezi тощо) і виступ перед колегами. В американській педагогічній освіті доведено, що мікровикладання є одним із найуживаніших навчальних методів у програмі підготовки майбутніх педагогів. Воно являє собою реальне викладання (на відміну від рольової гри) і знижує складність педагогічної дії, сприяє набуттю специфічних умінь. Мікровикладання припускає безпечне, контрольоване навчальне середовище педагогічної практики, забезпечує потрібну в педагогічній освіті форму набуття «прямого» досвіду за допомогою використання «моделі реальності» під контролем і керівництвом викладача [6, с. 3]. Саме тут аспірант має можливість продемонструвати засвоєні знання, набути вміння й виявити рівень сформованої педагогічної майстерності. Для того, щоб оцінити успішність презентованого виступу, призначалися дві групи опонентів, які ставили запитання, і дві групи рецензентів, які вказували на позитивні сторони виступу, давали певні поради, висували пропозиції. Критеріями оцінювання були обрані такі: методика викладання, педагогічна техніка доповідача, організація зворотного зв'язку з аудиторією, використання елементів сократичної бесіди, дотримання норм спілкування, уміння розгорнути дискусію, створення сприятливого морального середовища та ситуації успіху для слухачів. Звіт про виконання завдання подається викладачеві у вигляді скріпленого робочого портфолію з титульною сторінкою стандартного зразка та внутрішнім наповненням із зазначенням усіх позицій змісту, а його автор атестується на підсумковій портфоліо-конференції.

Застосування при вивченні курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» наведених вище форм і методів роботи свідчить

про повну узгодженість навчання з майбутньою професійною діяльністю, з інтересами аспірантів, що можуть виявити себе як професіонали, для яких теоретичні знання – засіб творчих пошуків. Залучаючи аспірантів до виявлення, аналізу та розв'язання реальних професійних проблем, використовуючи для цього практичну дослідницько-пошукову роботу, педагог організовує самостійну роботу так, що вона сприяє набуттю індивідуального професійного досвіду, перетворенню зовнішніх мотивів навчальної діяльності на внутрішні.

Висновки. У процесі викладання аспірантам курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» було з'ясовано, що після його вивчення майбутні викладачі здатні об'єктивно оцінювати особисті педагогічні задатки та вибирати доцільні форми й методи їх удосконалення; використовувати багатство методичних прийомів у навчальному процесі; розв'язувати психологічні проблеми, що виникають у

професійно-педагогічній діяльності, вибираючи для цього найбільш оптимальні варіанти; визначати напрями самовдосконалення й розробляти програми їх реалізації; професійно педагогічно впливати на оточення, створювати й розбудовувати систему продуктивної взаємодії з колегами, студентами та іншими учасниками навчально-виховного процесу в університеті на основі професійної етики та педагогічного такту.

Ця стаття не претендує на вичерпне розв'язання всіх аспектів проблеми розвитку педагогічної майстерності майбутніх науково-педагогічних кадрів в умовах аспірантури. Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, полягають у розробці методики діагностування рівня розвитку педагогічної майстерності майбутніх викладачів економічних ВНЗ, а також програм дослідження аспектів інновації науково-педагогічної освіти кадрів вищої кваліфікації.

Список використаних джерел

1. Авраменко Б.В. Умови формування дидактичної культури майбутніх науково-педагогічних кадрів у процесі навчання в аспірантурі // Освіта і наука в Україні: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 21-22 червня 2013 р.) / наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 117-120.
2. Багаева И.Д. Профессионализм педагогической деятельности и основы его формирования у будущего учителя : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / И. Д. Багаева. – Усть - Каменогорск. – 1991. – 36 с.
3. Бодалев А.А. О предмете акмеологии / А.А. Бодалев // Психологический журнал. – 1993. – № 1. – С. 73-78.
4. Ковальчук В.І. Педагогічна майстерність викладача як основа його компетентності / В.І. Ковальчук // Педагогічна майстерність як система професійно мистецьких компетентностей: зб. матеріалів ІХ Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О.П. Рудницької / гол. ред. І. А. Зязюн. – Вип. 3 (7). – Чернівці: Зелена Буковина, 2011. – С. 569-579.
5. Козинець І.І. Шляхи підвищення педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін / І.І. Козинець // Духовність особистості. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2011. – Вип. 5. – С. 62-71.
6. Кошманова Т.С. Развитие педагогической освіти у США (1960-2000 гг.): автореф. дис. на здобуття наук.степеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория і методика професійної освіти» / Т.С. Кошманова / Інститут педагогіки і

References

1. Avramenko, B. V. (2013). Conditions for the formation of didactic culture of the future scientific and teaching staff in taking a post-graduate course. *Education and Science in Ukraine: Proceedings of All-Ukrainian scientific conference (Dnipropetrovsk, June 21-22, 2013)*. Ed. O. Vysotsky. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
2. Bahaeva, I. D. (1991). *Professionalism of teaching activity and the fundamentals of its formation in the future teacher: Abstract of Doctoral dissertation in Education*. Ust-Kamenogorsk. [in Russian].
3. Bodalev, A. A. (1993). On the subject of Acmeology. *Psychological journal*. № 1. Moscow. [in Russian].
4. Kovalchuk, V. I. (2011). *Pedagogical skills of the teacher as the basis of his competence. Pedagogical skills as a system of professional creative competences: Collection of Materials of IX International pedagogical and artistic readings in memory of Professor O.P. Rudnytska*. Ed. I. A. Ziaziun. Scientific publication 3 (7). Chernivtsi: Zelena Bukovyna. [in Russian].
5. Kozinets, I. (2011). Ways to improve the pedagogical skills of teachers of economic subjects. *Dukhovna osobystist*. Scientific publication 5. Lugansk. [in Ukrainian].
6. Koshmanova, T. S. (2002). Development of Teacher Education in the United States (1960-2000). *Abstract of Doctoral dissertation in Education*. Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education APS of Ukraine . Kyiv. [in Ukrainian].
7. Krymska, H. I. (1989). Ways of increasing professionalism and productive activity of a future teacher. *Problems of teacher personality and*

- психології професійної освіти АПН України. – К., 2002. – 20 с.
7. Кримська Г.І. Шляхи підвищення професіоналізму та продуктивності діяльності майбутнього педагога / Г.І. Кримська // Проблеми формування особистості вчителя та шляхи його підготовки до всебічного розвитку учня: тези доповідей науково-практичного семінару. – Луцьк, 1989. – С. 57–59.
 8. Кузьміна Н.В. Понятіе «педагогическая система» и критерии ее оценки / Н. В. Кузьмина // Методы системного педагогического исследования. – Л.: ЛГУ, 1980. – С. 46–57.
 9. Основи психології та педагогіки вищої школи (пам'ятка для аспірантів): навчально-методичний посібник / О.Є. Коваль. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2013. – 93 с.
 10. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: Вища школа, 2004. – 442 с.
 11. Стахневич В.І. Деякі аспекти педагогічної майстерності викладача вищої школи / В.І. Стахневич // Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – № 159. – Ч. 1: Педагогіка. Психологія. Філософія. – С. 91-98.
- ways of preparation for the development of an all-rounded student. Abstracts of the reports of the scientific and practical seminar. Lutzk. [in Ukrainian].
8. Kuzmina, N. V. (1980). The concept of “educational system” and criteria for evaluation. *Methods of pedagogical research system*. [in Russian].
 9. Koval, O. (2013). *Psychology and pedagogy in higher education (memorial for graduate students)*. Ternopil. “Ekonomichna duka TNEU”. [in Ukrainian].
 10. Ziaziun, I. A. (2004). *Pedagogical skills*. Ed. by I. A. Ziaziun. 2nd edition., Supplemented and refined. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
 11. Stakhnevych, V. I. (2011). Some aspects of pedagogical skills of a high school teacher. *Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*. N 159 Part 1: Pedagogy. Psychology. Philosophy. Kyiv. [in Ukrainian].

Рецензент: Сегеда Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:
Коваль Оксана Євгенівна
 Тернопільський національний
 економічний університет
 вул. Львівська, 11, м. Тернопіль
 Україна, 46020

doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.932
 Надійшла до редакції: 04.06.2014 р.
 Прийнята до друку: 18.11.2014 р.